

Ушбу март ойининг еттинчисиди чоршанба куни ўзбек драм тўдаси томонидан кишлоқ «Турон»да Кофқосия туркларининг атоқли адиб ва шоирлари Хусайин Жовиднинг тўрт пардалиқ «Иблис» фожиаси ўйналди.

Ўрток Хуршид калами билан ўзбекчалаштирилган бу асар байт оралаш ёзилгон адабий, ишқий ва харбий бир томошадир. Бу асарда йигирманчи маданият асрида яшагон одам болаларининг кўлларидаги билим ва хунарни қон тўкиш, одам ўлдириш, хонумон бузиш каби эгри ва ёмон ишларга сарф этиб, ёмонлик ва ярамасликда Иблис(сатана)дан ҳам ўтиб кетганликлари кўрсатиладур. Бутун ёмонликларнинг туб омили деб юргазилатургон Иблис бу асарда, «одам болаларининг ёмонликларини кўруб шарманда бўлуб қолгонлигини» билдирадир. Асарнинг асл ўзи шундайми ёки, кўл билан неча маротаба кўчирилиб ёзилгон нусхадан ўзбекчалашдирилиб, «шўрбасининг, шўрбаси» бўлуб қолгонлигиданми, билмадим, асарда дарров сезилатургон бир қаршилиқ (зидлик —противоположность) бор. Юқорида айтганимдек, «ёмонликда одам болалари мендан ўтдилар» деб даъво қилгон Иблис асарда бошдан-оёқ ёмонликни ўзи қиладир. Ўзи хақиқий омил шаклида кўриладур.

Одам болаларининг ёмонликларидан тўйгон ва шул сабаблиқ, улар орасидан қочиб ўрмонларга кетган Ориф қисман ўшал иблисининг хийласига алданиб, қатта жинойтлар қиладур. Яъни: уни севғувчи бир гуноҳсиз қиз (Ховар) нинг захар ичиб ўлмақига сабаб бўладир. Охирда қелиб ўзи суйиб юрган бир қиз учун ўз уқаси (Васф) ни отиб ўлдирадур. 1925 ва 16 нчи йилларда бўлгон машхур Чанок қалъа урушини ҳаёл билан кўрган чоғида (биринчи парда), одам болаларига ва уларни йўлдан ургувчи Иблисга шу қадар лаънат ёғдирадурким, сира қўя қолинг! Биринчи пардада шу ҳолда бўлгон ва ундан сўнгги пардаларда ҳам одамларнинг ёввойилигидан шикоят қилгон ҳам Иблисни қаргагон Ориф 3 нчи пардада Иблисининг қўлини ўпадур, уни бир пир, бир қаромат эғаси, бир Хизр деб эътиқод қиладур. Дуруст, ул пардада Ориф Иблисни одам қиёфатида кўрган, танимагон эди, лоқин одам болалари учун Иблисдан ҳама вақт ҳавф-хатар қорлигини яхши тушунатургон эди.

Пиесаниннг сўнгги пардасида Онатўлидаги турк исёнчилардан бир қиши (Элхон) кўрсатиладир. Бу исёнчи Онатўлида иттифокчиларга қарши инглиз қосусларини франсуз айғокчиларини, хиёнатчи (сотилгон) араб ва туркларни қўб қуруштуруб ўлтурмасдан, марҳаматсиз отиб ўлдирадур, ақолатдан жуда юқсак сўзлар билан ох айтадур. Аммо ўзи жаҳонгирларга қарши Онатўлида бош қўтарганларга (қамолчиларга) қаршидур. «Эҳтимол, қишлоқ ҳалқи ва ишқи омма манфаатини қузатадургон қишидур», демокқи бўлсак, у эски қошшоларнинг биридур. Унинг сўзларида ҳалиқи тўғрида имо-ишорат йўқ. Эҳтимолқим, бу нарсаниесаниннг «шўрбаниннг шўрбаси» бўлгонлигидан қелган бўлса.

Ўйналиш жихатиға қелсак:

Саҳнаға қириш-қиқиш, сўзларни вақтида айтиш, қонарларнинг ёниш-ўқишларида кўрулган бирмунча қамчилиқларни санамасак, умуман теқис ва зарарсиздир. Иблис

рўлида Аброр, Ориф рўлида Уйгур, ибн Ямин (хоин араб) рўлида Сайфи яхши эдилар. Кизларнинг иккови ҳам (Раъно, Ховар) зарарсиз ўйнадилар. Бунларда факат юмшоклик, бўшлик бор эди. Бошқалар ҳам текис олиб бордилар. Халк тўла, унум яхши эди: хатто жой бўлмасдан кайтиб кетганлар ҳам кўб бўлгон. Шу ерда кичкинагина бир нарсa ёзиб ўтишни керак билдим. Бу томошага «ёшлар» деб аталгон «миллатпарвар»ларнинг ҳам кўблари келган эдилар. Хатто янги шаҳар театрларидан сира колмайтургон баъзи бир «ортик маданий» ёшларимиз ҳам шу томошада бор эдилар... Демак, булар ҳам бу йўли ўз сахналарига кизикканлар экан... кўз тегмасин!

Иблис — «Туркистон» газетасининг 1923 йил 14 март сонida эълон килинган.

Хусайн Жовид (1882—1941) — атокли озарбайжон шоири ва ёзувчиси, драматург. Ўз ижодий фаолияти давомида 18 та пьеса (уларнинг кўпи шеърий) ёзган. Ўзбек сахнасида булардан — 1915 йилда ёзилган «Шайх Санъон» ва 1917 йилда ёзилган «Иблис» пьесалари кўйилган.

«Камолчилар» — 1918 йилда боскинчиларга карши бош кўтарган турк ватанпарварларининг рахнамоси Мустафо Камол «Отатурк» тарафдорлари.